

Qui va dibuixar la ratlla? Treballs de la *Comisión Mixta de Límites* (1853-1868)^(*)

Per Joan Capdevila i Subirana⁽¹⁾

Resum

L'actual frontera entre Espanya i França té el seu origen al tractat dels Pirineus del 1659 però el seu traçat i afitament precís no es va establir fins dos segles més tard. A mitjan segle XIX, durant quinze anys, una comissió d'ambdós països va recórrer els Pirineus, del Cantàbric fins a la Mediterrània, descrivint la ratlla fronterera. El seu treball quedà codificat sobre el terreny i en els acords internacionals coneguts com Tractats de Límits de Baiona. En aquesta comunicació expliquem les diferents problemàtiques que hagueren d'enfrontar els comissionats a l'hora de traçar la ratlla, des de disputes entre les comunitats locals per l'accés i ús de recursos (pastures, boscos, aigües, etc.) fins als mateixos interessos estratègics d'ambdós estats.

Paraules clau

Frontera, delimitació, Pirineus, segle XIX, Espanya, França

Abstract

The current border between Spain and France has its origin in the Treaty of the Pyrenees of 1659 but its outline and precise demarcation was not established until two centuries later. In the middle of the nineteenth century, a commission of both countries travelled along the Pyrenees for fifteen years, from the Bay of Biscay to the Mediterranean sea, describing the border line. Its work was codified on the terrain and in the international agreements known as the Treaties of Limits of Bayonne. In this communication we explain the different problems that the commissioners had to confront when plotting the line, from disputes among the local communities over access and use of resources (pastures, forests, waters, etc.) to strategic interests of both states.

Keywords

Boundary, delimitation, Pyrenees, nineteenth century, Spain, France

* Aquest treball s'emmarca en una investigació de tesi doctoral i resumeix el contingut del llibre *Historia del deslinde de la frontera hispano-francesa*, Madrid, Centro Nacional de Información Geográfica, 2009.

1. Delegació del Govern a Catalunya. Instituto Geográfico Nacional- joan.capdevila@mpt.es

INTRODUCCIÓ

Entre 1853 i 1868 una comissió formada per diplomàtics i militars espanyols i francesos van portar a terme la delimitació i l'afitament de la frontera entre Espanya i França. Avançant des del Cantàbric fins a la Mediterrània, van negociar i acordar 685 km de línia límit interestatal, que van assenyalar amb 663 punts de referència, coneguts popularment amb el nom de *mugues*. Tot plegat va quedar codificat en els anomenats Tractats de Límits de Baiona, formats pels tractats pròpiament dits (1856, 1862 i 1866), les actes d'afitament que els acompanyen (1858, 1863 i 1868) i una acta addicional als tres tractats de 1866 on s'estableixen algunes normes comunes per tota la frontera.

És el traçat fronterer avui en dia vigent. N'hem fet un estudi topogràfic i el resultat ens ha cridat l'atenció: només el 54% de la frontera transita per la carena principal dels Pirineus. Qui més qui menys, tothom sol tenir associada la línia fronterera a l'eix principal de la serralada. De fet, és l'exemple paradigmàtic de l'anomenada frontera natural. En aquest treball veurem que les coses no són tan senzilles.

És cert que al tractat dels Pirineus (1659) va quedar escrit que la partió entre els dos regnes era la carena. Però també és cert que els resultats immediats ja no van satisfer aquesta clàusula. Ningú va posar en entredit que el Bidasoa fes de frontera; la ratlla a la zona dels Alduides i la Selva d'Irati navarresos continuà sent del tot ambigua; la dependència espanyola de la Val d'Aran no va ser contestada, com tampoc ho va ser el peculiar règim d'Andorra; amb la cessió del Rosselló a França també hi va anar una part de la Cerdanya i arreu es van anar consolidant amb el temps unes situacions de fet completament en contradicció amb la norma general de la carena o divisòria d'aigües principal.

A la primera part d'aquest treball intentarem entendre el perquè es va arribar a aquesta situació. A la segona, seguirem la pista als conflictes derivats de la indefinició de la línia fronterera i els intents de millorar-ne la definició. A la tercera, es descriuran els treballs que van permetre aconseguir-ho a mitjan segle XIX i el traçat resultant. A les conclusions intentarem extreure'n alguns aprenentatges útils, tant pel que fa a la natura de la frontera hispanofrancesa com pel que fa a l'acció de poder que implica una definició d'aquestes característiques per part de l'Estat.

FRONTERES A L'ANTIC RÈGIM. EL TRACTAT DELS PIRINEUS (1659)

Avui en dia és prou fàcil entendre el concepte lineal de la frontera. En aquest treball quan parlem de frontera ens referim a una línia, el límit

interestatal, que separa dos territoris jurídicament diferents a efectes del Dret Internacional. El procés actual de materialització d'una línia d'aquestes característiques està ben establert en tres passos: l'assignació de territoris, portat a terme per responsables polítics o titulars de la sobirania; la delimitació, que ja implica un nivell de detall important i que involucra a representants especialitzats; i la demarcació, portada a terme per enginyers sobre el terreny. Queda per afegir un quart pas: el del manteniment i administració de la línia, que sol donar lloc a la creació de comissions mixtes que, periòdicament, se'n preocupen. Aquest procés es va començar a formalitzar només a partir del segle XVIII i es va consolidar al llarg de la pràctica delimitadora de les potències colonials durant el segle XIX.

L'actual frontera hispanofrancesa, però, té un origen anterior a la moderna pràctica delimitadora. El tractat dels Pirineus de 1659 es va limitar a establir que seguiria l'eix de la serralada, tot assegurant que es tractava d'un traçat històric. Queda feta, doncs, l'assignació inicial de territoris però d'una forma molt vaga: calgueren les reunions posteriors de sengles comissions per tal de concretar com es materialitzaven les estipulacions del Tractat.⁽²⁾ El resultat es limità a determinar les poblacions que quedaven a una i altra banda de la frontera a les zones que passaren a domini francès.

El concepte d'Estat del segle XVII es fonamentava més en les jurisdiccions que en el territori: el que va fer el tractat dels Pirineus fou definir quina era la població sota control del sobirà, cosa que implicava, per extensió, l'espai que ocupaven.⁽³⁾ Les relacions entre sobirà i població s'articulaven a través de vincles feudals, mitjançant estructures de poder basades en el vassallatge. Amb l'evolució cap a l'Estat-nació de base territorial, on la sobirania passa a ser concebuda sobre un espai concret més que sobre individus, la frontera esdevé l'embolcall de la pàtria, convertint-se en un element simbòlic de caràcter quasibé sagrat per a l'imaginari col·lectiu.⁽⁴⁾

2. Dels 124 articles del Tractat només n'hi ha dos que facin referència a la delimitació fronterera. Al 42 s'estipula que la separació entre les dues corones seran "les muntanyes dels Pirineus, que antigament dividien les Gàl·lies de les Espanyes".

3. Això no vol dir que no existís el concepte de límit territorial: els territoris estaven ben delimitats, descrits formalment en capbreus, actes notariais, registres de propietats, etc., i marcats sobre el terreny amb senyals, fites, elements naturals, etc.

4. El jurista Vattel escrivia al 1820: "*Puisque la moindre usurpation sur le territoire d'autrui est une injustice, pour éviter d'y tomber, et pour éloigner tout sujet de discorde, toute occasion de querelle, on doit marquer avec clarté et précision les limites des territoires.*" Citat a NORDMAN (1998:303).

CONFLICTIVITAT LOCAL I TREBALLS DE DELIMITACIÓ

El tractat dels Pirineus va posar pau, encara que feble, entre les dues corones, enfrontades pel lideratge europeu en un conflicte d'abast continental: la guerra dels Trenta Anys. França en va sortir reforçada, prenent l'hegemonia que fins aleshores havia acaparat la corona espanyola. Però les hostilitats continuaren. Cada cop que els francesos necessitaven elements de pressió a la taula de negociació diplomàtica, mobilitzaven tropes a la zona fronterera i no tenien cap problema en arribar fins a Barcelona i assetjar-la. No fou fins després de la guerra de Successió i la consolidació de Felip V com a monarca espanyol, amb els pactes de Família entre ambdues corts, que no va desaparèixer la tensió militar. Tot i això, a la frontera persistiren diversos tipus de conflictes de caràcter local.

No tractarem les situacions derivades de l'aparició d'una frontera nova, que són de caràcter més conjuntural. El cas del Rosselló ha estat ben estudiat per Alain Ayats (2002). Ens interessaran sobretot les lluites veïnals, segurament més antigues que la mateixa frontera. Foren les que tingueren un major ressò i exigiren la intervenció de les autoritats estatals. En aquests casos la frontera, el seu desconeixement o manca de traçat precís, fou usada a conveniència per avalar raons i reclamacions, en litigis sobre confiscacions de bestiar, ocupacions de pastures i aprofitaments de boscos i aigües. Segons explica Peter Sahlins (1993:249), qui va fer un magnífic treball sobre els efectes de la partició de la Cerdanya, al parlar de com eren usades les fites en aquesta comarca a mitjan segle XIX, "el límit polític [...] va deambular per la plana de la vall".

Es van dur a terme algunes operacions menors de delimitació al sector més oriental. El 23 de novembre de 1750 es va signar un acord fixant la frontera al tram del riu Reür que va del pont de Llúvia fins a la confluència amb el riu Segre (Henry, 1885:796). El 12 de novembre de 1764 es va delimitar el tram fronterer al voltant del castell de Bellaguarda, al pas del Pertús (Capdevila, 2008). Les dues operacions foren promogudes pel marquès de la Mina, capità general de Catalunya amb Carles III, i el comte de Mailly, lloctinent general al Rosselló de Lluís XV. La primera fou provocada per les queixes dels propietaris i dels ramaders d'ambdues bandes del Reür: les inundacions esporàdiques feien que canviés el traçat de la llera, cosa que afectava als camins ramaders dels voltants i, de rebot, als propietaris que havien de deixar passar els ramats. Amb l'acord es va voler fixar la frontera i també es va fixar una franja a ambdues bandes per on havia de passar el bestiar. Pel que fa al segon acord, aquí el que calia era definir el traçat de la ratlla al voltant de la fortalesa, situada al bell mig de la carena.

El projecte més ambiciós es va endegar a les darreries del segle XVIII. L'origen cal cercar-lo a la zona coneguda com Quinto Real, als monts Alduides (Navarra), que ha estat minuciosament estudiat per Fernando de Arvizu.⁵⁾ El creixement demogràfic i el canvi de la cabana bovina per l'ovina al segle XVIII va fer augmentar la pressió pels recursos de la zona des de la banda francesa, i ocuparen unes pastures sobre les quals els de la banda espanyola consideraven tenir-ne el dret d'ús. Diversos pobles convergien en l'explotació d'un territori i no sempre era possible complementar-se adequadament, sobretot els anys especialment secs. Les arrels del conflicte, però, cal cercar-les a la divisió del Regne de Navarra al segle XVI. Fins aleshores els Alduides s'havien considerat propietat reial⁶⁾ i a partir d'aquell moment cadascú les va considerar com a pròpies. Amb independència dels problemes locals, cada monarca es considerava amb dret de delimitar-hi la frontera, el que va portar a unes Capitulacions Reials el 1614, negociacions infructuoses el 1702 i un tractat el 1717 que no va entrar en vigor.

El 1784 es va constituir una comissió –presidida pel comte d'Ornano, per banda francesa, i pel cavaller Caro, per part espanyola– coneguda habitualment com a Comissió Caro-Ornano. La seva primera missió fou la de posar fi als enfrontaments als Alduides mitjançant la definició precisa del traçat fronterer a la zona, tot regulant-ne l'ús. Però la seva ambició era la delimitació completa de la frontera, de mar a mar. Van recórrer les muntanyes, van recopilar títols de propietat i van fer enquestes entre la població. El primer resultat en fou el tractat d'Eliozondo, de 1785, caracteritzat per unes decisions dràstiques que no agradaren a ningú. La tensió s'incrementà de tal manera que el comte d'Ornano va haver de mobilitzar l'exèrcit a la zona per calmar els francesos i en Caro va fer detenir un bon munt de pastors de la banda espanyola. Els treballs de la comissió foren interromputs al 1792 amb l'esclat de la Revolució Francesa. El tractat d'Eliozondo mai va ser aplicat i tot el que en quedà fou una magnífica cartografia ara conservada al *Centro Geográfico del Ejército del Ministerio de Defensa*.

Entrat el segle XIX, després d'alguns incidents violents el 1827 als Alduides, ambdós governs reprengueren les negociacions sense prendre en consideració les prohibicions del tractat d'Eliozondo, però respectant la línia Caro-Ornano. Es nomenaren nous negociadors per cada part que no arribaren a cap entesa. La mort de Ferran VII a l'any 1833 i la guerra Carlina impedirien noves reunions fins al 1851, quan es va crear una comissió que novament va

5. A Arvizu (2001) es fa un repàs del problema i de la bibliografia de l'autor.

6. Arvizu cita regulacions en aquest sentit de l'any 1200, encara que estan desaparegudes. La primera notícia conservada és d'una sentència a favor del rei de 1400.

fracassar per no voler cedir cap de les parts. Però se'n va obtenir un ensenyament: tal com diu Arvizu, “*si las negociaciones están demasiado vinculadas a intereses locales, fracasan*”. Durant tot aquest procés havia anat madurant una solució que semblava satisfer totes les parts.

ELS TREBALLS DE LA COMISIÓN MIXTA DE LÍMITES: ELS TRACTATS DE LÍMITS DE BAIONA

El treball definitiu que va portar a terme la delimitació completa de la frontera va tenir el seu origen, però, en un conflicte completament diferent, relacionat amb l'aprofitament de la fusta de la Selva d'Irati. Es tracta d'una gran fageda situada a la frontera de Navarra, a la capçalera de les valls d'Aezkoa i de Salazar, drenada pel riu Irati. Aquest bosc havia estat tradicionalment aprofitat per fer llenya i per alimentar algunes fargues sorgides als voltants de mines de ferro de la zona, però aquests aprofitaments sempre havien estat superficials, limitats als perímetres més exteriors.⁽⁷⁾ Amb el desenvolupament al segle XVIII de la construcció naval s'accelerà l'extracció de fusta per part d'ambdues corones i els oficials encarregats no trigaren a trobar-se cara a cara.⁽⁸⁾ Al no posar-se d'acord sobre els drets que corresponia a cadascú i sobre on aplicar-los, la situació es va complicar fins arribar a la mobilització de tropes, que van prendre posicions a les riberes del riu Irati. Vist el perillós desenvolupament de la situació, tots dos governs van iniciar converses el 1851 per formar una *Comisión Mixta de Límites*, que es va reunir per primer cop a Baiona el 1853. La primera feina que van haver de dur a terme va ser, segons les instruccions dirigides als representants espanyols, la d'evitar el conflicte bèl·lic. A la primera reunió es va donar el vistiplau a una zona de seguretat ja prèviament acordada, l'anomenada *zona neutralizada*, on no es podia extreure fusta, i es definiren acuradament els punts on ambdós exèrcits podien instal·lar campaments per dur a terme el control dels acords. En una segona reunió, dotze dies després, es va signar un conveni que consolidava les decisions preses fins que la *Comisión* no acabés amb la seva feina, és a dir, “... *determinar á un mismo tiempo, con toda claridad y precisión, los derechos de los pueblos rayanos y los límites de ambas Soberanías, ...*”⁽⁹⁾

7. Malgrat tot, Jean Sermet (1983:48) explica que ja hi havia hagut algunes topades entre veïns pel seu aprofitament.

8. Vegeu el treball de Jean-Yves Puyo (2002) sobre els diferents incidents que van tenir lloc el 1766, el 1785, el 1796 i principis dels anys 1850.

9. Preàmbul al tractat de 1856.

Diverses raons poden justificar l'èxit de la *Comisión*: el fet que poguessin aprendre dels errors passats, que poguessin aprofitar-se de molta de la feina feta als Alduides i a Irati, que coincidís en una època d'estabilitat política al convuls segle XIX, a la mateixa personalitat dels plenipotenciaris, etc. En tot cas, durant quinze anys no van esmerçar esforços per a delimitar i demarcar la frontera “...*habiendo estudiado las antiguas escrituras, sentencias de amojonamiento, convenios de facería y compascuidad, tratados y demás instrumentos por una y otra parte en apoyo de los derechos, privilegios y usos que reclamaban: habiendo oido las informaciones de las comunidades interesadas, examinado el valor de sus pretensiones y consignado sus derechos respectivos, y procurando conciliar en lo posible los intereses privados con los intereses políticos...*”⁽¹⁰⁾

El resultat foren set tractats, coneguts com els Tractats de Límits de Baiona, lloc escollit com a seu de la *Comisión* (a la taula 1 se n'especifica la composició). Es va dividir la frontera en tres zones: Guipúscoa i Navarra, Osca i Lleida, i Girona. Com veurem, a més de la delimitació pròpiament

Taula 1. Composició de la *Comisión Mixta de Límites* per cada tractat de Baiona

	Tractat de 1856	Tractat de 1862	Tractat de 1866
Delegació espanyola			
Plenipotenciari:	Francisco María Marín, marquès de la Frontera		
Cap militar:	Mariscal de camp Manuel de Monteverde y Bethencourt		
Responsable de camp:	Tinent Coronel Ángel Álvarez de Araujo		
Assistent:	Com. Esteban	Capità Juan Pacheco y Rodrigo	
Delegació francesa			
Plenipotenciari:	Baró Gros*	Charles-Victor Lobstein	Compte Sérurier
Cap militar:	General de brigada Camille-Antoine Callier		
Responsable de camp:	Capità Baró Hulot		
Assistent:	Capità J-B Hutin	Capità Bruno Boudet	

* El Baró Gros només va intervenir a la signatura del Tractat, no a la dels seus Annexos de 1858, on ja ho va fer Lobstein. A cada Tractat es consideren, també, els Annexos corresponents de 1858, 1863 i 1868.

Font: Sermet (1983:3). Elaboració pròpia.

10. Preàmbul al tractat de 1856.

dita, a cada Tractat es procura reglamentar tot allò que calgui per a la bona entesa entre les comunitats veïnes. No és d'estranyar, doncs, que als papers de la *Comisión* que hem pogut consultar als *Archivos del Ministerio de Asuntos Exteriores y Cooperación* (AMAEC) hi haguessin informes, atestats i precs d'intercessió de tota mena de desordres, picabaralles i queixes relacionades, de prop o de lluny, amb la frontera.

Entre 1853 i 1858 els treballs se centraren al tram fronterer corresponent a Guipúscoa i Navarra, dels quals en resultaren el tractat de 1856⁽¹¹⁾ i els seus annexos de 1858.⁽¹²⁾ A la província basca, la frontera es va fixar al canal principal del Bidasoa al llarg de 15 km. Així se satisfia una vella pretensió francesa, ja expressada durant les negociacions del tractat dels Pirineus dos-cents anys abans. Fins aleshores, el riu havia estat sota control de la vila d'Hondarribia gràcies a una cessió reial del segle XIII, però el desenvolupament demogràfic a la ribera francesa va fer que la pressió pel seu ús anés en augment. Al segle XVII, la corona espanyola es va resistir a les pretensions franceses i la seva única concessió va ser la de consentir que l'illa de los Faisanes fos declarada territori indivís de les dues corones, ja que fou el lloc on es va signar el tractat dels Pirineus. Ja aleshores els d'Hondarribia van vaticinar que aquesta era una maniobra francesa tot cercant arribar a obtenir la meitat del riu (Rilova, 1999:97). De fet, en el moment dels treballs de la *Comisión*, la Isla de los Faisanes era a punt de desaparèixer. Es tracta d'una illa al·luvial, que no arriba a mitja hectàrea de superfície, força inestable. Va caldre, entre 1861 i 1863, reforçar-la i estabilitzar-la per evitar-ne la desaparició. Avui en dia encara conserva les seves peculiaritats legals, que han obligat a acordar algunes regles de coordinació per part d'ambdós estats. (Cordero, 1960:182; Fernández de Casadevante, 1985).

A Endarlatza, al límit entre Guipúscoa i Navarra, on està situada la muga número 1, la frontera abandona el Bidasoa i s'enfila fins a la carena. A la comarca de Cinco Villas, el traçat tot sovint deixa la divisòria d'aigües, però en el tractat de 1856 no en trobem cap referència. La zona ha estat estudiada per Jacques Descheemaeker (1948) i la seva conclusió és que la *Comisión* va aprofitar les delimitacions consolidades entre els pobles de la comarca ja que no hi havia problemàtiques específiques a resoldre.

Avançant cap a l'est s'arriba a la vall de Baztán, moment en el qual els comissionats s'hagueren d'enfrontar a la qüestió esmentada dels Alduides.

11. *Tratado de límites celebrado entre España y Francia, firmado en Bayona á 2 de Diciembre de 1856* (MAEC, 2006:Tomo II,621-631).

12. *Anejos al Tratado de límites entre España y Francia de 1856, firmado en Bayona el 28 de Diciembre de 1858* (MAEC, 2006:Tomo II,633-661).

La solució fou la d'adoptar la línia de la comissió Caro-Ornano, que passa a mig vessant septentrional, i regular l'accés a pastures i altres recursos de la zona. Als annexos del tractat es delimiten dues zones, el Quinto Norte (de la carena fins a la frontera) i el Quinto Sur, al vessant meridional, i s'estableix un arrendament perpetu del primer a favor dels francesos i un arrendament preferent del segon també pels francesos. Una qüestió completament diferent és la del traçat fronterer per Luzaide/Valcarlos, un territori a la part septentrional de la serralada però vinculat històricament a la Colegiata de Roncesvalles. Aquest fet va ser respectat però sotmès a una interpretació del territori afectat per aquests vincles. Tot es va tenir en compte, fins i tot els enfrontaments entre els titulars de parròquies veïnes pel control d'algun enclavament i que van acabar, el 1842, amb violències i excomunionis. Al final, segons el geògraf francès Jean Sermet (1983:111), també entraren en joc algunes contraprestacions territorials a fer en zones properes.

Viatjant cap a llevant s'arriba a la capçalera de la vall d'Aezkoa, on trobem un conflicte per la delimitació i els drets d'accés dels pastors navarresos a unes pastures al vessant francès. La *Comisión* va confirmar els antics privilegis, ben documentats, i va refer la demarcació de les zones de pastura. Immediatament a continuació, els comissionats entraren al bosc d'Irati ja mencionat. La frontera resultant passa pel vessant meridional, repartint la massa forestal entre els dos estats. La solució es basà en algunes sentències arbitrals del segle XVI que els plenipotenciaris van poder reunir, tot negociant amb contraprestacions territorials en altres llocs de la frontera i, en algun moment, fent valer la seva autoritat davant les comunitats locals o, fins i tot, pagant-los alguna indemnització pels drets pretesament perduts.

Els 170 km de frontera de Navarra acaben a la Mesa de los Tres Reyes (2448 m). Abans, però, va caldre sancionar un afitament de 1695 que va tenir la virtut de solucionar un antic conflicte que enfrontava les comunitats de pastors de la vall del Roncal amb els de la vall de Baretous. De la raó per la qual el 1360 hi va haver un bany de sang només en queden dues versions contradictòries.⁽¹³⁾ El que cal indicar és que les dues valls van confiar en els de la vall d'Ansó perquè arbitressin en el conflicte i que la seva solució ha estat la que ha sobreviscut fins a l'actualitat. És la coneguda tradició del *Tributo de las Tres Vacas*, per la qual cada 13 de juliol els de Baretous paguen tres vaques als del Roncal a la Piedra de San Martín, a la muga 262.

13. Les explica Antonio Jesús Gorría (1995:78).

La *Comisión* va tractar sobre la frontera que circula per les altures d'Osca i Lleida entre 1858 i 1863. Les 155 fites que demarquen els més de 300 km de traçat fronterer van quedar recollides al tractat de 1862⁽¹⁴⁾ i els seus annexos de 1863,⁽¹⁵⁾ juntament amb l'arranjament dels drets de propietat, accés i ús de diversos territoris de pastures i boscos a les capçaleres de la vall d'Ansó, la vall de Canfranc, la vall de Tena, la vall de Broto i uns quants pobles de la Val d'Aran (Vilamós, es Bordes, Bossòst, Bausen i Canejan). Llevat el cas de la Val d'Aran, que té un rerefons polític i històric estudiat per Josep Lladonosa (2001), la resta de la ratlla transita per la carena. El treball dels comissionats fou minuciós, cosa que queda reflectida als textos legals, i relativament tranquil, en el sentit que les diferents disputes es van poder solucionar amb acords que acontentaren, en la mesura que això és possible, totes les parts.

Més difícil va ser enfrontar-se al darrer tram fronterer, el més oriental. Entre 1863 i 1868 van plantar més de 230 fites per demarcar uns 200 km de frontera lineal però, a més, es van haver d'articular mecanismes per a la gestió de les aigües compartides a la Cerdanya. El resultat quedà consignat al tractat de 1866⁽¹⁶⁾ i els seus annexos de 1868.⁽¹⁷⁾ Recordem que la partició de la Cerdanya, enclavament de Llúvia inclòs, fou el resultat d'intenses negociacions específiques després de la signatura del tractat dels Pirineus: primer les de Ceret, dutes a terme per comissaris delegats, que foren del tot infructuoses i on destacaren les pretensions franceses representades per Pierre de Marca, i després les que tingueren els mateixos primers ministres d'ambdues corones al Bidasoa, d'on en sortí la determinació que 33 pobles de la Cerdanya havien de passar a sobirania francesa.⁽¹⁸⁾ Més tard es concretaren aquests 33 llocs en unes converses que tingueren lloc a Llúvia a finals de juliol de 1660. Aprofitant-se d'un error tècnic en la redacció de l'acord i amb la intenció de salvar els mobles davant la sangria territorial duta a terme pels francesos, el comissari espanyol Miquel de Salvà va aconseguir treure del llistat de llocs la vila de Llúvia i el territori sota la seva jurisdicció. Malgrat les reticències de París, finalment

14. *Tratado ajustado entre España y Francia para fijar los límites de ambas naciones en la porción de frontera correspondiente á las provincias de Huesca y Lérida, firmado en Bayona el 14 de abril de 1862* (MAEC, 2006:Tomo II,677-687).

15. *Anejos al tratado de límites de 14 de Abril de 1862 entre España y Francia, firmados en Bayona el 27 de Febrero de 1863* (MAEC, 2006:Tomo II,689-723).

16. *Tratado de límites entre España y Francia desde el Valle de Andorra al Mediterráneo, firmado en Bayona el 26 de Mayo de 1866* (MAEC, 2006:Tomo II,725-736).

17. *Acta final del arreglo de limites entre España y Francia por el Pirineo, firmada en Bayona el 11 de Julio de 1868* (MAEC, 2006:Tomo II,747-792).

18. *RATIFICACION hecha por S. M. CHRISTIANISSIMA de la declaracion, y explicacion que sobre el Artículo 42. de la Paz de los PYRINEOS hicieron los Plenipotenciarios de ambas Coronas en 31. de Mayo de 1660: dada en San Juan de Luz à primero de Junio de 1660.* (MAEC, 2006:Tomo II,575-579).

se signà l'anomenat acord de Llivia⁽¹⁹⁾ que ha perdurat fins ara i que és l'origen de l'actual enclavament.

A la zona de la Cerdanya, doncs, es confongueren els límits tradicionals dels pobles amb la frontera i totes aquelles problemàtiques usualment relacionades amb límits de propietats i de jurisdiccions menors s'acabaren convertint, tot sovint, en problemes d'Estat ja que no hi havia, segons un informe de 1851 signat per Carles Llauder, "... la garantía de constante y perpétua conservacion, quedando espuesto á ser facilmente alterados por el interés y el descuido respectivo de los pueblos, alteracion tanto mas fácil cuanto que en lugar de ser altos padrones no eran mas que señales apenas perceptibles".⁽²⁰⁾ Hi hagueren tensions cada cop que es plantejava un cadastre de la zona. Per altra banda, aparegué una certa picaresca relacionada amb el fet que les propietats eren considerades espanyoles o franceses en funció de la nacionalitat del propietari, que podia canviar en funció dels seus interessos. Quan arribaren els membres de la *Comisión Mixta de Límites* la situació havia empitjorat, sobretot perquè l'augment de la població havia intensificat la lluita pels recursos, especialment l'accés a pastures i a l'aigua.

Tenim, doncs, per una banda el traçat de la ratlla per la vall, per altra la delimitació de Llivia i també les problemàtiques relacionades amb l'accés a l'aigua. Pel que fa a la vall, es va fer servir com a base els cadastres elaborats pels francesos durant els anys 20 i 30 a la zona, encara que no es van tenir en compte l'opinió dels propietaris considerats no francesos. Per evitar una ratlla excessivament complicada, es va simplificar procurant que les propietats d'una i altra banda de la ratlla quedessin compensades territorialment. A més d'uns quants punts contestats per les comunitats veïnes (Saneja, Rigolisa, Puigcerdà, Vilallobent), les principals dificultats derivaren de les discrepàncies entre els de Guils i els de La Tor per accedir a les pastures d'estiu sota el Puigpedrós i per la determinació del territori sota jurisdicció de Sant Pere de Sedret, que havia de passar a França. Pel que fa a Llivia, el seu terme havia estat definit també mitjançant diferents operacions cadastrals que, a l'època de la delimitació fronterera, encara estaven contestades en alguns punts (per part dels d'Angostrina i els de Càldegues). La delimitació es va fer de forma semblant a la resta de la vall però aquí van haver de parar especial esment

19. TRATADO de Límites de la CERDAÑA, di tinguídos, y amojonados entre las dos Coronas de ESPAÑA, y FRANCIA, (...): hecho en Livia à 12. de Noviembre de 1660. (MAEC, 2006: Tomo II, 581-590).

20. Memoria acerca del actual estado de los límites divisorios de España y Francia en la frontera de Cataluña y cuestiones a propósito de la misma suscitadas y pendientes entre los pueblos fronterizos, per Carlos Llauder, 3 de desembre de 1851. Font: AMAEC. Serie: Tratados – Negociaciones siglo XIX – n° 185-03 (Tr. 64-65 – 2: caixa 123).

als problemes relacionats amb el pas, tant per part de persones com de bestiar. Finalment, per organitzar l'accés a l'aigua, element de preocupació especial per a la part espanyola atès que estan aigües avall, es dicta un "*Régimen y aprovechamiento de aguas de uso comun entre ambos estados*"⁽²¹⁾ i es nomena una *Comisión Internacional de Ingenieros* que demarca la frontera al riu Reür, seguint el traçat comentat de 1750, regulen l'accés a la font Bevedor,⁽²²⁾ als rius Tartarés, Tort i Lllanera i als canal de Puigcerdà⁽²³⁾ i de Llívia.⁽²⁴⁾

Pel que fa a la resta del dibuix de la ratlla, les úniques anomalies dignes de menció són el traçat pel vessant meridional al municipi francès de Costoja, ja que el seu nucli es troba situat al bell mig de la carena; l'entrada al vessant septentrional prop del santuari de la Mare de Déu de les Salines; i la revisió del traçat de 1764, ja comentat, al coll del Pertús per deixar la fortalesa de Bellaguarda a banda francesa, tot aprofitant-ne les fites monumentals.

La darrera muga, la 602, va ser plantada dins la Cova Foradada, a Portbou. Cal mencionar aquí que el punt final de la frontera a la Mediterrània havia estat ja tema de debat a les converses de Ceret de 1660 i una de les poques coses sobre la que es va prendre una decisió. Els membres de la *Comisión Mixta de Límites* sols van haver de decidir el lloc concret on construir-la.

El 1866 també es publicà una Acta addicional on es rectifiquen alguns articles de la resta de tractats publicats, es dicten algunes normes per a tots els trams (sobre bestiar i pastures, sobre les propietats dividides per la línia i sobre l'aprofitament de les aigües) i s'estableixen els mecanismes per mantenir l'afitament, que quedà bàsicament en mans dels municipis limítrofes sota supervisió de l'Estat.

CONCLUSIONS

Després de llegir el tractat de Baiona de 1866 un ministre de la guerra francès es va queixar amargament: "Estic sorprès i preocupat de veure que la definició de la frontera de França i Espanya s'ha sotmès als hàbits,

21. Comprèn de l'article 8 al 20 d'una Acta Addicional acordada el 1866: *Acta adicional á los tres tratados de límites entre España y Francia anteriores al que precede, firmada en Bayona el 26 de Mayo de 1866* (MAEC, 2006:Tomo II,737-745).

22. De fet, no ho aconseguïen i ho posposen per més endavant "... si en lo sucesivo viniera á reconocerse ser ella indispensable para prevenir conflictos entre los interesados de uno y otro país" Capítol II de la Segona Part de l'Acta Final de 1868.

23. *Reglamento para la organización de la Comision Administrativa Internacional del Canal de Puigcerdá*, capítol V de la Segona Part de l'Acta Final de 1868.

24. *Reglamento para la organizacion de la Comision Administrativa Internacional del Canal de Angustringa y Llívia*, capítol VII de la Segona Part de l'Acta Final de 1868.

costums i queixes de les petites comunes dels Pirineus; la línia divisòria fa ziga-zaga i es desvia curiosament per tal de no molestar aquestes comunitats, en comptes de seguir un criteri general dictat pels grans interessos, molt superiors a les baralles locals”.⁽²⁵⁾

Efectivament, hem vist com els Tractats de Límits de Baiona s’encarreguen de moltes més qüestions de les que són pròpies als acords sobre el traçat d’una línia límit. És clar que la frontera no tan sols és una ratlla, sinó també un lloc, una zona, on es donen els intercanvis i s’organitza la cooperació entre els estats veïns per regular adequadament les activitats i situacions que es donen a la seva proximitat, el que avui en dia es coneix en Dret Internacional Públic com a relació de veïnatge (Fernández de Casavante, 1985). Això és el que es va fer a Baiona. Les relacions de veïnatge a la frontera són extremadament sensibles. Tal com diu Peter Sahlins (1993:18-19), és un lloc on “unes quantes ovelles perdudes a un costat i a l’altre de la frontera produïen, als segles XVIII i XIX, dotzenes de cartes entre funcionaris i administradors de tots nivells dels governs francès i espanyol.” Tot aprofitant les bones relacions existents a les esferes de decisió entre els dos estats, es va dur a terme tota una política territorial en la línia de pacificar les desavinences a la zona fronterera. Aquesta política fou desenvolupada per unes comissions que feren de pont entre les reclamacions locals i els poders centrals, i que no dubtaren en fer valer la seva autoritat per solucionar els conflictes quan les raons ja no valien per arribar a un punt de trobada. Tot sovint, la veritable delimitació, el traçat de la línia límit, quedava en segon pla. En paraules del general Callier, es va sacrificar la línia orogràfica a les conveniències locals per aclarir, ordenar i arreglar (Cordero, 1960:194-195).

Podem considerar, doncs, els tractats de Baiona com un exemple de política territorial del segle XIX, de caràcter clarament defensiu, no tant preocupada en una acció positiva sobre el territori com per la pau política entre els dos estats. Per fer-ho, s’actuà simultàniament a dues escales molt diferents: la de les relacions internacionals, pròpies de l’aparell governamental, i la local, característica dels conflictes en les relacions de veïnatge. Aquesta actuació simultània no va ser senzilla, tal com ho demostra el reguitzell d’intents anteriors que no van fructificar, encara més en el marc general de la convulsa vida política espanyola del XIX. No és d’estranyar, doncs, que al ministre plenipotenciari espanyol, D. Francisco María Marín, se’l recompensés amb el títol de marquès de la Frontera.

25. Citat a Sahlins (1993:253).

BIBLIOGRAFIA

- ARVIZU, F., "Frontera y fronterizos: el caso de los Alduides (Pirineo de Navarra)", *Anuario de Historia del Derecho Español*, 71, (2001), p. 9-48.
- AYATS, A., *Louis XIV et les Pyrénées catalanes de 1659 à 1681. Frontière politique et frontières militaires*, Canet, Trabucaire Editions, 2002.
- CAPDEVILA, J., "Mapes i fronteres. El Plano en que se manifiesta la línea de división de los Reynos de España y Francia por la parte del Ampurdán y Coll del Pertús de 1764", *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 65, (2008), p. 349-360.
- CORDERO, J.M., *Fronteras hispánicas. Geografía e historia, diplomacia y administración*, Madrid, Instituto de Estudios Políticos, 1960.
- DESCHEEMAER, J., "La frontière franco-espagnole de l'Océan à Bidarray", *Revista Eusko-Jakintza*, 2, 2-3, (1948), p. 265-274.
- FERNÁNDEZ DE CASADEVANTE, C., *La frontera hispano-francesa y las relaciones de vecindad (especial referencia al sector fronterizo del País Vasco)*, San Sebastián, Servicio Editorial Universidad del País Vasco, 1985.
- FERNÁNDEZ DE CASADEVANTE, C., "Las comisiones fronterizas en las relaciones de vecindad hispano-francesas". A: *Las relaciones de vecindad*, San Sebastián, Servicio Editorial Universidad del País Vasco, (1985), p. 177-207.
- GORRÍA, A.J., *El Pirineo como espacio frontera*, Zaragoza, Gobierno de Aragón, Departamento de Presidencia y Relaciones Institucionales, 1995.
- HENRY, D.M.J., *Histoire de Roussillon, deuxième partie*, París, Imprimerie Royale, 1885.
- LLADONOSA, J., *Invasions i intents d'integració de la Vall d'Aran a França*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor (Episodis de la Història, 90; 1a. edició: 1967), 2001.
- MAEC, *Acuerdos fronterizos con Portugal y Francia. Colección de recopilaciones. Volumen II. 1659-2002. Francia*, Madrid, Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación, 2006.
- NORDMAN, D., *Frontières de France. De l'espace au territoire XVIe-XIXe siècle*, Éditions Gallimard, 1998.
- PUYO, J.Y., "Faceries et rectifications frontalières: le cas de la forêt d'Iraty (Pyrénées-Atlantiques)". A: *Frontières: actes du 125e congrès national des Sociétés historiques et scientifiques*, Lille 2000, Paris: Éd. du CTHS, (2002), p. 65-78.
- RILOVA, C., *"Marte Cristianísimo" Guerra y paz en la frontera del Bidasoa (1661-1714)*, Irun, Luis de Urantz Kultur Taldea, 1999.
- SAHLINS, P., *Fronteres i identitats: la formació d'Espanya i França a la Cerdanya, s. XVII-XIX*, Vic, Eumo Editorial, 1993.
- SERMET, J., *La frontière hispano-française des Pyrénées et les conditions de sa délimitation*, Loda, Les Amis du Livre Pyrénéen, 1983.